

מות סוקרטס

נחזור על אמרה ידועה: **סוקרטס מת בן-אלמוות**. אם עדיין הוא מייצג משהו, אפילו בעבור אלה שאינם יודעים דבר על מחשבתו, הרי זה למעשה בזכות מעשהו האחרון – מותו – יותר מאשר בזכות כל הישג ישיר שהשיג בחייו.

על המוות כמצב אי אפשר לומר דבר מבלי להתנכל להיגיון. המשפט "המוות הוא..." מכיל במלה השנייה שלו מידע כוזב, כי המוות לעולם אינו יכול להיות. מסיבה זו גם כל פילוסופיה של המוות היא התעמקות של החיים בעצמם ובסיכון שיש בהם בהכרח, כשם שכל פילוסופיה של האיונות היא הרהור על היצור ועל מגבלותיו במרחב ובזמן.

אבל הרומנטיקנים של המוות מדברים כאילו יש למישהו זכות לשכוח אי-פעם עובדה זו: המוות אינו אלא הצל המושלך על ידי החיים. טקסי הקבורה ופולחני הזיכרון המצויים אצל כל עמי תבל מעידים, ללא כחל וסרק, על ההשתוקקות הבלתי-מרוסנת לחיות שמפגינים כל השורדים. בטקסים אלה משמש המוות כאתראה, וחוגגים בהם את החיים, המייצגים הכול בעיניהם עצמם, משום שהם אכן כל מה שקיים.

"להתפלסף זה להתכונן למוות." זה אחד מאין-ספור המשפטים המיוחסים לסוקרטס. איננו יודעים אפילו הברה אחת שהוא כתב אישית ללא ספק, אולם בני דורו, ובעיקר אלה מביניהם שחשבו את עצמם לתלמידיו, מסרו בכתב לאנשי זמנם ולדורות הבאים כל מה שראוי להיות ידוע על אודותיו. הודות להם, ובעיקר הודות לאפלטון, קסנופון ואשינוס, אנו יודעים למעשה הכול על התיאוריות של אתונאי זה, דברן בלתי-נלאה, ועוד יותר על חייו ועל מותו מאשר על אופיים של אנשים אלה, שנותרו בלתי-נשכחים משום שפעולותיהם הטילו סכנת מוות על בני דורם.

להתכונן למוות: מה משמעו של דבר זה, למה זה מתחבר, כיוון שכל אחד פותח בדרכו אל האין ברגע שבו הוא נולד? ודאי, ברוח התנ"ך, איש מאמין יכול להשתדל לחיות כך שלא יצטרך להצדיק את התנהגותו עלי אדמות לפני בית דין של מעלה. אבל סוקרטס היה יווני. הוא לא ידע דבר על תורת משה, וגם לא על נביאי ישראל. מלותיו האחרונות מבטאות את המשאלה שידידו קריטון ילך, בהתאם למנהג האלילי, להקריב תרנגול לאל הרפואה.

דאגתו היחידה של הפילוסוף הייתה להביא את תלמידיו אל מצב שבו יוכלו למות בשוויון נפש, מבלי לרעוד או לנקוש בשיניהם, שבו יוכלו, אם אפשר לומר, לחיות בשלווה את מותם שלהם. הפילוסוף ניצח אפוא את המוות משום שחדל לפחד מפניו? לא, זו תהיה אמירה נבובה – חוץ מאשר בדיוק במקרה של סוקרטס, אשר ספרו של אפלטון פיידון מספר כה בדיוקנות את מותו.

סוקרטס, שנולד ב-470 או 469 לפנה"ס, היה בנם של סופרוניסקוס, אזרח אתונאי בעל זכויות, סתת אבן או פסל, והמיילדת פאינארט. הבית שירש מהם סוקרטס היה ללא ספק רכושו היחיד; שכן לא רכש לו דבר בשבעים שנות חייו. אומרים כי ניסה בנעוריו לעסוק במקצועות רבים, וכי היה, בין השאר, משהו כמו רואה חשבון. אבל הסלידה שעורר בו הרעיון להתפרנס, נראה שלא ניתן לו להתגבר עליה, ומסיבה זו ללא ספק זנח עד מהרה כל פעילות הכרוכה בתשלום. ניתן היה לפגוש אותו בכל שעה שהיא משעות היום בשווקים, ברחובות, בין דלפקי החלפנים, ובבתי הספר לתרבות הגוף. עתותיו תמיד בידיו, הוא פנה ברצון אל הצעירים והעדיף להיפגש עם העוברים ושבים, יהיו אשר יהיו. בתקופתו היה בכל עיר לפחות אחד מהאזרחים התמימים הללו המגוחכים, שהתייחסו אליהם בחיוך של אדיבות או חמלה. אנשים נשאו רגע, אם לא היה להם דבר אחר לעשותו, להקשיב לדבריהם הנדושים – לעתים מתוך הסכמה, לעתים תוך גלגול או ניד ראש.

סוקרטס מעולם לא עשה רע לאיש, הוא היה תמיד חביב, הקשיב לכל אחד במלוא תשומת הלב, שבה קיווה ללמוד מבן-שיחו, ודווקא ממנו, משהו חשוב במיוחד. אחר כך היה עונה בקול נעים ושקט, באריכות, ודאי ביתר אריכות מכפי שיכלו לאחל להם מאזיניו.

הוא היה ככל הנראה נמוך, גוף; הכל היה אצלו רחב מדי, בשרני: האף, הנחיריים והפה; היו לו עיניים בוצצות [בולטות]. לבוש בכל עונה בצורה הדלפונית ביותר האפשרית, הוא הוכיח עמידות מפתיעה בפני הקור. הקצבה, ודאי צנועה ביותר, שקיבל כאזרח אתונה וכשותף לבעלות על מכרות הכסף של המדינה, כיסתה בקושי את צרכיו, גם הם צנועים ביותר. הוא לא איבד את שלוותו לעולם: לא כאשר התווכח עם יצורים טיפשים ומתרברים, לא כאשר מצא את עצמו כחייל מעורב בקרבות מסוכנים.

אף פעם לא רצה להיחשב כסופיסט, כלומר כמורה את החוכמה, אל רק כידיד שלה, יצור המנסה לתפוס ולמסור את החוכמה על ידי דיון [שיחה]. ובשונה מהסופיסטים, הוא לא ציפה ולא קיבל [הסכים לקבל] כסף על הוראתו. פרט לכך לא טען ולא אישר מעולם כי משהו היה אי-פעם תלמידו.

אך ראה זה פלא: קוטל קנים זה, אשר בכל עת ניסה לעורר לשיחה עוברים ושבים מופרים ולא-מופרים, היה מורה ומחנך למופת. הוא היה הראשון שעסק במאיוטיקה – מילד שהנחה את התלמיד לגלות את מהותה של השאלה המדומה או האמיתית ולנסח בהמשך כאילו הייתה פרי מחשבתו שלו.

בנוסף לכך היה סוקרטס ממציאה של אירוניה חינוכית פורייה ביותר, להטותן ללא מתחרים במשחק **הכאילו**: הוא דיבר כאילו היה הוא עצמו בור, והוביל את האחר להתבטא כאילו ידע הלה את התשובות מראש – בעוד אלו לא היו בידו ואף לא שער ולא חקר אותן קודם לכן. אחר כך ריסק [פורר] הפילוסוף לאט את הוודאויות של **הכאילו**, גילה את בורותו לתלמיד והובילו בעדינות אל דרך התבונה, שלעולם אין אדם שולט בה מבלי שיכבוש [שירכוש] אותה בעצמו.

שיטה זו של מילד הייתה ללא ספק מיומנות רטורית, דיאלקטית, אולם יתר על כן, היא הייתה תוצאה של תפיסה ייחודית של הידע. בשלב מוקדם מאוד הניח סוקרטס כי האדם נושא בקרבו, בלא יודעים, את כל הידע, וכך משימתו של המלמד היא להשיב לזיכרון של הלומד ידע שהוא נשא בקרבו מאז ומתמיד מבלי להיות מודע לכך – כשם שהאישה ההרה נושאת את ילדה בגופה, אף אם היא נוכחת בכך מאוחר יותר. תפיסה מקורית זו, הוא חשף אותה בצורה המפורטת ביותר בכלא, כולל בשעות האחרונות שעברו עליו בוויכוח עם מבקריו, ובעיקר עם אנשי תבי סימאס וסבס. כדי להבין היטב את תורת החינוך של סוקרטס יש אם כן לזכור כי אם לא רצה להיחשב כמורה, הרי זה משום שהיה משוכנע כי הוא אדם המחזיר לזיכרון, כלומר מעורר בכל דיוניו, הודות לשיטות הדו-שיח שלו, זיכרונות שבני שיחו נושאים בקרבם מבלי לדעת זאת.

סוקרטס היה ידידו של פריקלס. הוא היה בן דורם של סופוקלס, אווריפידס ואריסטופנס, שהיה יריבו. הוא חי בתקופה שבה בנו את הפרתנון; הפסלים של פידאס ושל פוליקלטוס נולדו לנגד עיניו. ובתקופת חייו ידעה עיר הולדתו התפתחות מהירה שעמדה, בתקופת חיי אדם, להפכה לעיר גדולה, מדריכה [מורה] של כל היוונים, לעיר שניצחונות אין-ספור דחפה לבסוף אל הכישלונות הטראגיים שנחלה במשך מלחמת הפלופונז. במשך עשרות שנים אלה ראו אור עולם יצירות שהן עדיין חשובות ונוכחות כאילו נוצרו בעבורנו. מובן כי אדם זה, אשר במשך היום התפלסף בחוצות, לא יכול היה שלא להתגלות גם אל "נוער הזהב", צעירים אלה אשר בדרך כלל מעדיפים להישאר בינם לבין עצמם ואינם מתערבים בין יושבי הקרנות. בין אתונאים צעירים אלה נמצאו גם כאלה ששאפתנותם משכה אותם אל הזירה הפוליטית ולפיכך ניסו ודאי לרכוש את חיבת העם החופשי. הם ניהלו ויכוחים כדי להיוודע אל הציבור, וכדי שזה יפקיד בידיהם משרות רשמיות. כמה מצעירים שאפתניים אלה גילו אז כי יוכלו ללמוד משהו ממפקח הרחובות בעל כשרון ההרצאה שהיה סוקרטס. הם באו אפוא תכופות להאזין לו כדי לרכוש לעצמם כמה מיומנויות מפולמוסן

זה, טכניקות שבהן התכוונו להשתמש בעצמם באספות הפומביות ובדיונים הפרטיים. אבל עד מהרה זה לא היה להם די בכך: הם הזמינו אותנו אל ביתם, קיבלו את פניו בהוד והדר כאילו היה אחד מהם, במשתאות דשנים, שאליהם הזמינו גם סופיסטים שעליהם הוטל ללחוץ את הפילוסוף המוזר הזה אל הקיר. עם זאת, לפני ואחרי כן ובמשך כל חייו, נשאר סוקרטס וכחן רחוב העוסק בפילוסופיה, אפילו כאשר נעשה הידיד והמורה המכובד בתכלית על אזרחים נעלים ועשירים, שניסו לחקות את דבריו ותנועותיו [ומחוותיו]. דיברו על כך באתונה ובערים אחרות של יוון – יתר על כן: מדברים על כך עוד היום. כי הדברנות של האתונאים גם היא מהווה חלק מתרבות שאנו מרגישים חייבים לה עד היום, ולה אנו עדיין אסירי תודה.

כאירפון היה אחד ממתי המעט של זמנו שסוקרטס התחבר אליו בתחילת דרכו. אדם עשיר זה לא הסתפק באימוץ התיאוריה של הפילוסוף: הוא חיקה אותו בכל דבר. הוא התלבש באותה צורה דלפונית, כמו מורו החסר-כול, ורצה לחיות חיי אורך רוח, נטולי צרכים, כמותו. ידיד זה הלך לחפש באורקל של דלפי אישור רשמי לעובדה שסוקרטס הוא החכם ביותר מכל היוונים. כדי להשביע את רצון הנדבן העשיר שלהם בחרו הכהנים הערמומיים בפשרה: על כאירפון להציג את שאלתו בצורה לא מוחלטת אלא יחסית. היה עליו אפוא לשאול: "היש מישהו ביוון שהוא חכם יותר מסוקרטס?" תשובתו של אפולון הייתה: "לא, איש אינו חכם יותר מסוקרטס."

לפני בית הדין שעמד לדונו למיתה הזכיר סוקרטס באריכות את דברו זה של האורקל. הוא הוכיח במדוקדק כיצד, כדי להבין נכונה גילוי אלוהי זה, הוא ביקש לדעת האם אלה שהיו ידועים כחכמים ביותר בארץ לא עלו עליו בכל זאת. בסיום מחקריו היסודיים הוא הבין כי הם לא היו בשום מקרה יותר חכמים ממנו, כיוון שלא היה להם מושג על מה שלא ידעו, כלומר לא הכירו ממש את עצמם ובהחלט לא רצו לגלות את עצמם.

מי יכול לקבוע עד כמה לקח סוקרטס כן או לא ברצינות את ההצדקה השלילית הזו של שיפוט אלוהי, למרות צניעותו והאירוניה העצמית שלו? קרוב לוודאי, עם זאת, כי בהיותו מורשם מדבר האורקל, שנפוץ בכל הארץ, הוא מצא בתהילה בלתי-צפויה זו אישור לעובדה כי הייתה לו **משימה** למלא וכי היה מורשה לבצע הכול בשמה.

נאום הצידוק שנתחבר, בין השאר, על ידי אפלטון, נאום סנגוריה זה, התוקפני במפתיע, שנישא בפני אסיפה עממית שהוצרכה להחליט בדבר חייו או מותו של סוקרטס, טומן בחובו "אני מאמין" קנטרני במשימה שסוקרטס העמידה מעל לחייו. הוא לא פחד מעולם מן המוות, זה היה ידוע לכול. מי שהאזין לנאומו היה חייב להניח כי משפח זה המאיש עליו את חייו של זקן אמיץ זה.

זה עלול להיראות מוזר, אולם קטעים מסוימים של נאומו מזכירים למי שמצוי בתולדות המהפכה הצרפתית, שהוא גם קורא קשוב של **מות דנטון** מאת ביכנר, את נאום ההגנה של המהפכן דנטון, אשר תקף בזעם את מאשימיו ואת קלגסיהם, לפני שעצר, מדוכדך לפתע, כדי להצהיר: "חוץ מזה, מה אכפת לי אתם ושיפוטכם. אמרתי לכם, החידלון יהיה בקרוב מפלטי. החיים למעמסה לי, נתקו אותם ממני, קצרה רוחי להשתחרר מהם."

בני דורו וגם הדורות הבאים העריכו את נאומו כדגם של טקטיקה הגנתית שלומיאלית, ואפילו התאבדותית, של נאשם המעריך יתר על המידה את אישיותו ומעמדו. של אדם המקל ראש ביריביו בצורה טיפשית, ואינו מכיר במצבו שלו. ואפילו מי שאינו מהסס להכיר בחכמתו של סוקרטס חייב להודות כי יחסו אל בית הדין, מההתחלה עד הסוף, לא הייתה נבונה. עם זאת, תהא זו טעות ללא ספק מובנת, אך מסוכנת, לחשוב כי החוכמה מוציאה מכלל אפשרות כל שטות ומגוננת בפני כל התנהגות אווילית.